

CARLOS CASARES E A TRADUCIÓN COMO PONTE INTERCULTURAL

Xosé Manuel Dasilva
Universidade de Vigo

Resumo: Neste artigo abórdase o esforzo permanente de Carlos Casares por estender redes de relacións con outras culturas desde o espazo galego. Analízase o contacto que propuxo co ámbito lusófono e a introdución da literatura galega que impulsou no Estado español, así como a comunicación que promoveu con outros ámbitos xeográficos. Alén diso, revísase a proxección da súa obra en diferentes idiomas, sinalándose un certo desaxuste entre a presenza internacional de Casares como intelectual e o número de versións dos seus libros. Por último, é obxecto de consideración o labor de Casares no eido da autotradución.

Abstract: In this article, Carlos Casares' permanent effort to extend networks of relations with other cultures from the Galician space is addressed. The contact that he proposed with the Portuguese and Brazilian areas and the introduction of Galician literature that he promoted in the Spanish State, as well as the communication he promoted with other geographical areas is analyzed. In addition, the projection of his work in different languages is reviewed, pointing out a certain mismatch between the international presence of Casares as an intellectual and the number of versions of his books. Lastly, the work of Casares in the field of self-translation is considered.

Palabras chave: Carlos Casares, literatura galega, tradución, autotradución, comunicación intercultural.

Key words: Carlos Casares, Galician literature, translation, self-translation, intercultural communication.

A fascinación que Carlos Casares sentía polo diálogo aberto con outras culturas foi ben notoria desde axiña. O autor ourensán revélase nisto, como noutras moitas cousas, un herdeiro fiel do espírito universalista do Grupo Nós. Efectivamente, de maneira constante procurou posibilitar nexos de comunicación desde cada unha

das facetas que configuraron a súa actividade tan poliédrica, a cal non admite comparación sinxela na historia galega máis recente. Esta pluralidade do seu labor é, con clareza, un legado máis proveniente dos homes de Nós, para quen había que amosar a realidade galega ao mundo a fin de ensanchar os nosos lindeiros. A verdade é que Casares, no exercicio de todas as funcións que desempeñou, tratou sempre de propiciar lazos coas restantes culturas cun notable esmero. Non en van, Xavier Alcalá (2017) manifestou algunha vez que Casares era o autor galego que dispuña con diferenza de máis relacións fóra do país.

Xa nun artigo titulado xustamente “Saír do illamento”, da sección “A ledicia de ler”, publicado na altura temperá de 1979, Casares propugnaba que a ampliación das nosas fronteiras culturais pasaba por dous “meridianos”, segundo dicía el (Casares 1979). Por unha parte, a penetración no ámbito de fala castelá e, por outra, o achegamento a Portugal e o Brasil. Esta segunda proposta relativa ao marco portugués e brasileiro non resultaría co paso do tempo suficientemente frutífera. No que fai ao Brasil, non nos constan que os contactos de Casares fosen intensos, a non ser a amizade que trabou con Nélide Piñon na segunda metade dos anos 80. Tocante a Portugal, tampouco se pode falar de que os intercambios resultasen profusos.

De forma especial, cabe sinalar a admiración que Casares profesaba a Miguel Torga. Tal admiración asentábase na categoría de seu da obra torguiana, sobre todo os seus dezaseis volumes de *Diários*, os cales inspiraron a Casares seguramente nas colaboracións xornalísticas das seccións “Na marxe de cada día” e “Á marxe” (Freixanes 2005: 11). Casares tamén apreciaba en Torga, de quen promoveu a tradución da obra *Contos da Montanha* para o galego sendo director de Galaxia, a súa capacidade para transmutar literariamente a vida cotiá en ficción. Verbo desta virtude de Torga, escribiría un penetrante ensaio, “Los artificios de la literatura”, publicado primeiro en castelán na revista asturiana *Clarín* (Casares 1996) e despois inserido en galego co título “O día que me regalaron a Miguel Torga” no volume *Un país de palabras* (Casares 1998a).

Torga foi protagonista tamén dun feixe non pequeno de artigos xornalísticos de Casares, confesando nun deles que incluso chegara a facer campaña en Suecia ante Artur Lundkvist, con influencia na Academia Sueca, para que lle outorgasen o Premio Nobel ao autor d’*A Criação do Mundo*: “Daquela, eu díxenlle que non se entendía ben por que estraña razón non lle deran aínda o Premio Nobel a ningún escritor portugués. Lundkvist miroume [...] e preguntoume se había algunha figura importante na literatura portuguesa contemporánea. Cando lle apuntei o nome de Miguel Torga, pedíume que llo escribira nun papel” (Casares 1994). Curiosamente, Torga rememoraría nun dos tomos do seu *Diário* a visita, na súa casa de Coimbra, do propio Casares, acompañado por outros autores, o 13

de outubro de 1985: “Visita de quatro escritores galegos. Dois poetas e dois prosadores. Nunca lera nada deles, mas, felizmente, estivera já na terra de nascimento de cada um. A aldeia tal, a vila tal e a cidade tal, onde, nas minhas andanças, fora ver o cruzeiro, o castelo, a catedral. E esa circunstancia bastou para que nos púdessemos entender plenamente” (Torga 1987: 174).

Á parte de Torga, outro autor portugués co que Casares mantivo trato cordial foi o novelista Almeida Faria, case da súa mesma idade, con quen coincidiu en varios eventos. Mais Casares acabaría convencéndose, no que ten que ver cos vínculos entre Galicia e Portugal, da falta de reciprocidade entre ambas culturas, sendo maior a atracción amosada polos galegos por Portugal que a atención concedida polos portugueses a Galicia. Nunha mesa redonda co gallo da *I Feira do Libro Portugués e Galego*, celebrada en Vigo a finais de 1996, pronunciábase sobre a desigual consideración que as dúas linguas suscitaban nos lectores dunha e doutra banda do Miño. Como contaba Casares con espido realismo, o portugués é respectado por parte da intelectualidade galega, mentres que o galego adoita ser visto polos portugueses como unha variante arcaica do seu idioma con excesivos *xis* na ortografía, ata o punto de preferiren obras galegas traducidas para o castelán no canto de versións orixinais en galego (Luca 1996).

No concernente ao outro meridiano ao que Casares aludía no artigo “Saír do illamento”, é dicir, o ámbito de fala castelá, cómpre indicar que a súa meta capital, dentro do Estado español, cifrábase en acadar unha coexistencia equilibrada da cultura central e as culturas periféricas, o que constituía, e segue a constituír, un complicado problema. No prólogo á tradución para o castelán de *Ilustrísima*, o primeiro libro de Casares trasladado a esta lingua, Gonzalo Torrente Ballester xa afrontaba non por casualidade esta delicada cuestión. O autor de *Los gozos y las sombras* referíase ao gueto, palabra por el manexada, no que o cidadán medio do Estado español confinaba os escritores doutras linguas peninsulares. Queixábase en concreto de que a distancia que afasta a un español do galego ou do catalán é maior que aquela, por exemplo, que o separa do francés (Torrente 1981: 9-10).

Con relación a isto, Víctor F. Freixanes ten recordado en varias ocasións unha intervención do novelista andaluz Manuel Andújar, hai algunhas décadas, na presentación dun número monográfico da revista barcelonesa *Camp de l'Arpa* consagrado á literatura galega (Freixanes 2004, 2017). Nese acto, que tivo lugar na galería Sargadelos, en Madrid, no ano 1980, Andújar defendía que desde calquera lugar do Estado español debían recoñecerse como patrimonio común as culturas galega, vasca e catalá. Por aqueles anos, nun simposio titulado *La cultura española ante el nuevo siglo*, celebrado en Salamanca, onde Camilo José Cela reclamaba o dereito a proclamarse autor galego aínda escribindo en castelán, Casares pedía,

igual que antes Andújar, que as distintas literaturas do Estado español non fosen vistas como alleas (Miguel 1984).

No referente ás culturas do Estado español, é inevitable evocar o que para Casares significaron especialmente os encontros desenvolvidos cada ano na Casona de Verines, en Asturias, onde acostumaba a xogar un papel abondo dinámico e mesmo entusiasta. Nados a mediados da década dos 80, durante a etapa do socialista Javier Solana como ministro de Cultura, e organizados diligentemente por Víctor García de la Concha, as xuntanzas de Verines eran un foro privilexiado para reflexionar sobre a diversidade idiomática das literaturas do Estado español desde unha óptica integradora. Nunha oportunidade, Suso de Toro afirmou que Verines simbolizaba, sen ningunha dúbida, a saída natural de Casares cara a outras xeografías, tal como o demostra o feito de que endexamais faltase a ningunha edición de tales encontros (Toro 2002).

A expansión que Casares preconizaba no artigo “Saír do illamento”, co obxecto de alongar as fronteiras galegas, non se limitou por suposto a Portugal e Brasil e o Estado español, senón que comprendería outras moitas latitudes. Nese sentido, hai que traer a colación o cometido que tivo, nos anos 80, no nacemento do Pen Club de Galicia, chamado agora Centro Pen Galicia, que chegou a presidir entre 1996 e 1999. No plano internacional, outra experiencia vizosa para Casares, case ao final da súa vida, foi a participación no chamado “Expreso da Literatura”, amparado no ano 2000 por varias institucións, onde máis de cen escritores de toda Europa percorreron en tren nada menos que 7.000 quilómetros, desde Lisboa a Berlín, pasando por San Petersburgo.

No transcurso desa convivencia tan estreita, Casares comprobou a extraordinaria multiplicidade lingüística europea. Viaxaban no tren autores de dúcias de idiomas, e iso que, segundo el remarcaba, o Estado español fora o único que mandara escritores de todas as linguas faladas no seu territorio. En particular, a Casares resultáballe sorprendente o nulo compromiso dos escritores irlandeses, aos que se refería dicindo que se mostraban “completamente desinteresados” por este debate, o cal xulgaban, segundo as súas palabras, “irracional, voluntarista, anacrónico, ocioso e innecesario” (Casares 2017a). Mesmo relatava que os escritores irlandeses, que defendían pouco menos que o esperanto como idioma planetario, estimaban que o máis lóxico sería que no Estado español se escribise só en castelán.

A propósito precisamente do diálogo que postulaba Casares con outras culturas, poida que cause algunha sorpresa un certo paradoxo. Trátase do desaxuste perceptible entre o apreciable grao de proxección que obtivo como intelectual alén de nós e a insatisfactoria difusión noutros idiomas lograda pola súa obra. É forzoso salientar, desde logo, que Casares foi un dos escritores galegos de todos os

tempos con meirande resonancia exterior. Malia iso, non se pode obviar que a súa obra, ao noso xuízo, non se traduciu na proporción debidamente adecuada, máis aínda tendo en conta o posto tan destacado que ostenta nas nosas letras.

Un urxente repaso das traducións dos libros de Casares conduce a observar, efectivamente, que en vida súa se transferiron ao castelán *Ilustrísima* e *Os escuros soños de Clío*. El mesmo trasladou *Os mortos daquel verán* e *Deus sentado nun sillón azul*. Noutras linguas distintas do castelán, *Xoguetes para un tempo prohibido* ver-teuse ao asturiano, *Os escuros soños de Clío* ao italiano e *Ilustrísima* e *Deus sentado nun sillón azul* ao catalán. Xa despois do falecemento de Casares, saíron do prelo en castelán *O sol do verán* e *Vento ferido*, e en asturiano *Os escuros soños de Clío*. Por último, viron a luz en inglés *Vento ferido* e *Ilustrísima*, e en francés tamén *Ilustrísima* (Dasilva 2017b). Cando apareceu *Xoguetes para un tempo prohibido*, no ano 1975, anunciouse unha tradución castelá inmediata para unha editorial barcelonesa, xunto cunha versión en catalán, mais estas tentativas infortunadamente non callaron (Fernández Ferreiro 1975).

O balance concisamente esbozado, ao que habería que engadir unha gavela de versións fragmentarias e dispersas, certamente non resulta pequeno, pero semella que non é con xustiza o acaído, segundo suxeríamos, para a relevancia canónica de Casares. As causas dese desaxuste entre a proxección que atinxiu máis alá de Galicia e a difusión dos seus libros foron acaso dúas primordialmente. En primeiro lugar, está o altruísmo que caracterizou de forma habitual a actividade de Casares fóra de Galicia, onde tendía a asumir un rol sobre todo colectivo, desprazando con esa actitude xenerosa a promoción persoal a un segundo plano.

Víctor F. Freixanes realzou este xeito de proceder de Casares insistindo en que actuaba decote como embaixador non de si mesmo, senón de todos os escritores galegos (Freixanes 2002). Á súa vez, Henrique Monteagudo evidenciou a tarefa que despregou como “interlocutor das plumas máis sobranceiras das letras peninsulares coetáneas” (2017: 139). Luísa Castro apuntou, pola súa parte, que Casares era un axente mediador inigualable (Castro 2002a). Tras o seu pasamento, esta aurora mesmamente diría que se fora o mellor do equipo, o capitán, pondo así o acento no seu carácter de guieiro (Castro 2002b).

A segunda causa que explicaría o desaxuste entre a proxección de Casares e a difusión da súa obra estribaría no propio illamento da nosa literatura, unha barreira que el se empeñaba en tentar superar. Naquel artigo “Saír do illamento”, citado xa varias veces, Casares expuña que, ao fío dunha conversa co poeta e tradutor sueco Lasse Soderberg, percibira con desoladora crueza “o noso case absoluto illamento, a ignorancia en que nos teñen no mundo” (Casares 1979). Invocaba o nome de Cunqueiro como única excepción, un autor que gozaba de

máis eco, ao seu entender, porque se encargara de traducir persoalmente para o castelán unha boa parte dos seus títulos.

Noutro artigo, co elocuente título “A situación da literatura galega é insos-
tible”, Casares aínda apelaba a unha “especie de cantonalismo autosuficiente”
(Casares 1981) para describir a crebadiza situación da literatura galega, se ben
máis por rutina que por pobreza, segundo puntualizaba. Nunha conferencia pro-
nunciada meses antes de finar, baixo o rótulo non menos significativo *A cultura
galega no século XXI*, Casares non deixaba de ter en mente os desafíos que agar-
daban á nosa cultura no futuro inmediato: “Nese proceso globalizador que tende
á uniformidade, que tende a converter o mundo nun espazo único, incluso lin-
güístico, [...] cal é o papel que lle pode corresponder ou que lle queda, por dicilo
dunha maneira máis pesimista, a unha pequena cultura que se expresa a través
dunha pequena lingua” (Casares 2017b: 39-40).

Realmente, Casares perseguíu decontino abrir vías coa finalidade de que a cul-
tura galega non estivese ausente en ningures. É preciso pór énfase, non obstante,
en que o seu desexo principal era que o considerasen un “escritor en galego”,
aínda traspasando todas as fronteiras, non só un “escritor galego”. Damián Villa-
laín púxo así de manifesto: “Fixo unha elección para toda a vida, a de ser escritor
en lingua galega” (Villalaín 2017: 68). Cómpre facer notar, en todo caso, que
Casares non concibía o galego como ferramenta para cumprir ningún ideario de
signo patriótico, xa que o rango estético do produto literario estaba para el por
riba de calquera consigna doutrinaria. Este devezo de que o visen esencialmente
como un “escritor en galego”, capaz de abordar asuntos de magnitude xeral, é
sumamente importante, posto que nunca quixo renunciar ao seu monolingüismo,
a pesar dos cantos de serea que lle chegaban para que mudase de idioma.

Casares exteriorizou non poucas veces sentirse solidario cunha lingua fráxil,
máis que escritor a secas, e disposto por iso a respectar o compromiso de a for-
talecer. Na entrevista que lle fixo Víctor F. Freixanes para o libro *Unha ducia de
galegos*, sen marxe para a dúbida subliñaba: “A lingua dos galegos é o galego e eu,
dende o meu oficio de escritor, estou a defender esa lingua con todas as miñas
forzas e todos os meus coñecementos” (Freixanes 1976: 294). Noutra entrevista
co xornalista Xan Carballa, Casares recalcaba: “Síntome escritor dunha lingua
minorizada e responsable por isto. Doutra maneira escribiría en castelán, tanto
no plano da creación literaria coma no xornalismo. [...] Para min é clarísimo que
pertenzo a unha literatura non normalizada e esa conciencia é a que me inclina a
limitarme e perder oportunidades” (Carballa 1996).

Suso de Toro fixo fincapé en que Casares era un escritor con voto de fidelidade
á lingua, sen ignorar, emporiso, os sacrificados límites que implicaba tal elección
(Toro 2012). Cando estalou aquela incómoda polémica, a principios dos anos 90,

polo abandono do idioma galego por parte dun escritor para concorrer cunha novela en castelán a un afamado premio literario, dotado con tres millóns de pesetas, Casares non deixaría de translucir o seu desacordo pleno (Vilavedra 2000: 30-31). Argumentaba que esa sorte de deserción lingüística entrañaba un paso atrás unha vez que xa se afianzara a concepción de que escribir en Galicia supuña facelo fundamentalmente en galego e non mediante un discurso de natureza bilingüe, como non houbera máis remedio noutras épocas pola forza das circunstancias (Carballa 1991).

Casares esgrimía que había unha causa, a defensa dunha lingua e unha literatura, á que moitos se sumaran para continuar o labor doutras persoas que se esforzaran por facer visible a transcendencia da súa arela (Sen firma 1991). Opinaba, de acordo con isto, que o criterio filolóxico era o único pertinente para delimitar a adscripción literaria dun autor, algo que non lle impedía aceptar a etiqueta de escritor galego para alguén de Galicia que escribise en castelán, se ben sen pertencer á literatura galega (Fortes 2002: 65). Do que se trataba, en calquera caso, era de que non agromasen confusións como as que o debuxante Pepe Carreiro retrataba ironicamente nunha viñeta divulgada en coincidencia con aquela polémica da que antes falabamos, onde nunha librería se exhibían libros distribuídos ordenadamente en catro andeis: literatura galega en galego, literatura galega en castelán, literatura española en galego e literatura española en castelán.

Por certo, Casares fixo algúns ensaios, conforme é sabido, centrados en autores galegos en lingua castelá. Sobre Emilia Pardo Bazán analizou o uso de palabras galegas a través da súa obra, no estudo “Galleguismos en *Los pazos de Ulloa*” (Casares 1988). Acerca de Valle-Inclán, levou a cabo o artigo “Valle-Inclán: entre la arbitrariedad y el absurdo”, na revista teatral *Primer Acto* (Casares 1995). Afondou, por outra banda, no peso do galego igualmente nalgunhas obras de Camilo José Cela, como *Nuevo retablo de doña Cristobita* e mormente *Mazurca para dos muertos*, nunha achega co título “Cela, Galicia y galleguismos”, na revista *Ínsula*. Nesta última contribución, o punto de partida alicerzábase na seguinte idea: “Como ha sucedido con otros escritores gallegos, buena parte del talento estilístico de Cela parece tener una clara relación con su condición de hombre bilingüe” (Casares 1990: 15).

Casares era perfectamente consciente de que un dos límites ineludibles que comportaba ser escritor en galego residía na descompensación entre o noso idioma e outras linguas, a comezar polo castelán. Esta asimetría non se acomodaba ao seu modo de ver á diglosia de tipo social, ou, dito noutros termos, non compartía o prexuízo de que trasladar un texto en galego a outra lingua puidese valer para medir a súa excelencia. Entendía que esa asimetría diglósica era máis ben de tipo funcional, dado que o castelán facía de plataforma para que as obras galegas

chegasen a outros idiomas. Nunha entrevista uns meses antes de morrer, cando lle preguntaban sobre os motivos polos que os autores galegos atopaban dificultades para darse a coñecer noutras áreas, contestaba que o primeiro obstáculo que tiñan que salvar radicaba na case inevitable necesidade de seren traducidos previamente para o castelán (Fortes 2002: 63).

Nunca deixou Casares de ter en conta que un instrumento verdadeiramente inestimable para comunicarse con outras culturas era, con certeza, a tradución. Por iso a inclinación polo feito tradutor se mantivo inalterada ao longo da súa traxectoria. Desde a súa perspectiva, a tradución resultaba cardinal tanto para que a literatura galega se asomase a outros escenarios como para que os grandes autores mundiais se lesen sen intermediarios no noso idioma. Canto a este segundo obxectivo xa sostiña, nun artigo co título “Poetas contemporáneos europeos en galego”, a comezos dos anos 80, o seguinte: “Unha das carencias máis magoantes que se dan no mundo da cultura galega é a falla de traducións dos textos literarios e filosóficos fundamentais da cultura universal. É unha proba da anomalía da nosa historia particular, dependente, tamén nisto, da cultura castelá” (Casares 1983).

Canto ao primeiro obxectivo, isto é, conseguir que a nosa literatura se traducise, hai que amentar o programa que Casares alentou no Consello da Cultura Galega, durante o seu período como presidente, para elaborar un repertorio bibliográfico exhaustivo das versións noutros idiomas das obras literarias galegas. No prólogo deste repertorio bibliográfico, que se deu a coñecer pouco despois do seu pasamento, resaltábase nitidamente: “Nas sociedades contemporáneas a vitalidade dunha cultura mídese pola súa visibilidade. Por como se relaciona coas outras. [...] Un dos mellores indicadores de visibilidade é o interese pola tradución, polo transporte do pensamento e da creación intelectual para que sexa comprensible noutras culturas e por outras xentes” (VV.AA. 2003).

Víctor F. Freixanes trouxo á memoria un plano de tradución, a carón de Casares, xermolado en 1993 durante a estada de ambos en Alemaña convidados polo berlinés *Literarisches Colloquium*. Velaquí as súas palabras respecto a aquel encomiable designio: “Lembro unha noite, deitados os dous na herba, diante da porta de Brandeburgo, ás tres da madrugada, falando do país e de posibles proxectos compartidos: unha colección de clásicos entre as dúas editoras naquel momento dominantes: Xerais e Galaxia, con dobre marca, principio do que en certa maneira sería despois a Biblioteca 120 de La Voz de Galicia” (Freixanes 2011).

A sensibilidade de Casares cara ao fenómeno tradutor debe interpretarse, novamente, como unha herdanza do Grupo Nós. Non é casual que se fixase nalgún momento na tradución dalgúns anacos do *Ulysses*, de James Joyce, acometida nas primeiras décadas do século XX por Ramón Otero Pedrayo. No ensaio “Un inventor de paisaxes”, incluído no volume *Un país de palabras*, avaliaba con devoción esta versión oteriana como “o agasallo luxoso dun noivo rico a unha noiva

humilde á que ama con paixón” (Casares 1998b: 153), permitíndose ata certo punto un rexistro lírico pouco frecuente na súa escrita.

A boa disposición de Casares ante a tradución plasmouse a través da práctica da mesma e da reflexión en si. En primeiro lugar, como tradutor, puxo en galego xa moi cedo as letras dalgunhas cancións de Raimon, en compañía de Salvador García-Bodaño. Traduciu tamén *O principião*, texto pioneiro na historia da literatura infantil e xuvenil galega. Esta versión merecería os parabéns de Celso Emilio Ferreiro nunha eloxiosa recensión: “La ductilidad de la lengua gallega para la expresión lírica, unido a la maestría del traductor, Carlos Casares, buen conocedor de su medio lingüístico, hacen de *O principião* una joya que ha venido a enriquecer la bibliografía gallega” (Ferreiro 1979). Aseveraba deseguido o poeta celanovés: “Casares captó en todos sus matices la pureza y sobriedad del texto original, trasvasándolos a un gallego musical de delicado lirismo. El ritmo de la narración nunca decae ni parece forzado por el trasplante verbal. Semeja brotar de la misma mano del autor”.

Por aqueles anos, Casares tiña outros proxectos de tradución, por desgraza non culminados, como *A illa do tesouro*, *Alicia no país das maravillas* e *As viaxes de Gulliver* (Casares 1992b, Porteiro/Perozo 2017: 74). En contraste con *O principião*, que obedecera a un pulo illado, estas novas empresas respondían a unha determinación normalizadora a fin de cubrir as lagoas patentes no campo da literatura xuvenil, unha vez que o galego se incorporara ao sistema de ensino a principios dos anos 80. Máis tarde, Casares traduciría *Os escaravellos voan á tardiña*, de María Gripe, escritora sueca entón non moi coñecida, e *O vello e o mar*, do seu venerado Ernest Hemingway. Mesmo trasladou aproximadamente unha ducia de libros infantís, para as editoriais Altea e Argos Vergara (Pena 2007; Fernández Vázquez 2015). Por amizade, escaso tempo antes de falecer verteu as obras *Doménica* e *A bela Otero*, de Torrente Ballester.

En segundo lugar, Casares discorreu, como dicíamos antes, arredor da tradución. Á parte doutros textos que se poderían citar, non se deben esquecer as recensións que publicou sobre algunhas versións ao galego e desde o galego. Por exemplo, paga a pena a que elaborou da traxedia *Antígona*, de Sófocles, vertida por Felipe Marzoa, nada benévola en razón de moitas solucións discutibles adoptadas polo tradutor (Casares 1976). Con respecto a versións doutras linguas ao galego, cabería referir os comentarios de Casares á antoloxía *Ocho siglos de poesía gallega*, organizada por Carmen Martín Gaité e Andrés Ruiz Tarazona, á que dedicou varios artigos en *Grial* (Casares 1972a), o xornal *La Región* (Casares 1972c) e a revista *Triunfo* (Casares 1972b).

Nun destes artigos, Casares brindaba unha proba dos abundantes erros deslizados na devandita antoloxía: “Traduce peroliñas –diminutivo de ‘pérolas’, que significa ‘perlas’– por ‘cazuelitas’, y así el verso «Se me chora amor peroliñas» se

convierte en «Si me lloira de amor cazuelitas»... lo que a mí me parece demasiado lloira» (Casares 1972b). Tamén se podería traer a colación a súa recensión do volume *Tesoros y otras magias*, con prosas de Álvaro Cunqueiro, preparado por César Antonio Molina. Antes de proporcionar un minucioso inventario de defectos que deixaban en interdito o quefacer do tradutor, Casares lamentábase de que non existise se cadra ningunha lingua tan aldraxada como a galega ao ser levada a outros idiomas: “É posible que non exista no mundo un idioma peor tratado nas traducións que o galego, pois son tantos os disparates que se teñen feito á hora de verquer textos da nosa lingua ó castelán, que o seu simple enunciado daría para un bo libro aleccionador e divertido, aínda que quizais tamén unha miga triste” (Casares 1992a).

Á parte de practicala e de matinar respecto da mesma, Casares tamén tivo moi en conta a tradución desde o seu cargo de responsable de Galaxia. Conforman, sen dúbida, unha listaxe nutrida os autores doutras literaturas, tanto clásicos como modernos, que pasaron a formar parte do catálogo da editorial no seu ciclo como director (Soutullo 2017; Villanueva 2017). Así, na colección Clásicos en Galego, encontraron voz no noso idioma nomes como Aristófanes, Petronio, Cicerón, Marcial ou Shakespeare. Na colección Obras Universais e Literaria, por outra parte, integráronse escritores como Miguel Torga, Gustave Flaubert, Honoré de Balzac, Stendhal, Alessandro Manzoni, Ernest Hemingway ou Antonio Tabucchi.

Tamén en coleccións destinadas ao público infantil e xuvenil, como as denominadas Costa Oeste e Árbore, moitos foron os autores que pasaron ao galego cando Casares estaba á fronte de Galaxia. Cómpre nomear a Rudyard Kipling, John Steinbeck, Hermann Hesse, Graham Greene, Gianni Rodari, Gerd Fuchs, Fred Ullman, Paulo Coelho, Alice Vieira, Manuel de Pedrolo, Josep Lorman, Juan Farias ou Bernardo Atxaga. Habería que facer aínda mención das coleccións singulares Biblioteca Sherlock Holmes e Biblioteca Agatha Christie, cun bo monllo de títulos destes dous emblemáticos escritores.

Como consecuencia da descompensación entre o galego e outras linguas, por un lado, e do seu interese pola tradución, por outro, Casares optou, nun momento determinado, por un cambio de estratexia probablemente para intensificar o contacto con outras culturas, agora xa a título individual. Estamos a facer referencia á decisión de traducir el mesmo para o castelán as súas obras, cando antes se responsabilizaran desa misión outras persoas. É dicir, Casares pasou da tradución alógrafa á autotradución. Efectivamente, un percorrido polas versións en castelán das súas obras permite constatar que as dúas primeiras, *Ilustrísima* (1981) e *Los oscuros sueños de Clío* (1984), son traducións de Basilio Losada e Xesús Rábade Paredes.

En 1987, Casares apostaría por primeira vez por autotraducirse en *Los muertos de aquel verano*, aínda que naquel momento advertía que se trataba dun acontecemento excepcional. Aducía como razón para esta autotradución que non estaba seguro de que outro tradutor vertese de forma idónea a lingua tan peculiar da novela. Así llo aseguraba a Viale Moutinho, nunha entrevista efectuada en 1988: “[O libro] está escrito en linguaxe administrativa, digamos así, é un funcionario que escribe dun modo moi específico. Reccei que un tradutor non cumprise exactamente aquilo que eu pretendía e así fixen eu mesmo a tradución” (Moutinho 2004: 125).

A seguinte obra traducida para o castelán, *Dios sentado en un sillón azul*, case dez anos despois, volveu ser levada a este idioma polo propio Casares, mais coa diferenza de que agora xa pensaba transplantar el mesmo todo o que escribise. Anunciábo noutra entrevista, en 1997: “He decidido que de todo lo que escriba haré yo mismo la versión castellana. Creo que la traducción está justificada cuando alguien no conoce el idioma, pero si se conocen los dos, es absurdo buscar un traductor. El mejor traductor es uno mismo” (Riera 1997: 73). A autotradución *Dios sentado en un sillón azul* foi catalogada por Vicente Araguas, cando saíu, como “funcional, hecha sin ánimos recreativos, que por lo tanto cumple bien su objetivo de poner ante el lector español esta narración realista, concisa, contenida” (Araguas 1997).

Desde ese momento, Casares xa non deixaría a versión en castelán de ningún dos seus títulos en mans dun tradutor alógrafo, converténdose así nun autotradutor “sistemático”, máis que “ocasional”, como aínda se consideraba na época d’*Os mortos daquel verán*. Esa mudanza percibiuna claramente o crítico Rafael Conte con motivo de *Dios sentado en un sillón azul*: “Al principio se dejaba traducir por otros al castellano [...], pero en los últimos tiempos, quizá por un rigor expresivo que también le acucia en su segundo idioma literario, ha sido él mismo quien se ha traducido sus dos últimas y creo que mejores novelas, *Los muertos de aquel verano* y *Dios sentado en un sillón azul*” (Conte 1997). A súa derradeira novela, *O sol do verán*, non lle deu tempo a Casares a traducila para o castelán, aínda que saíría nesta lingua. *El sol del verano* constitúe o que designamos como unha *suposta autotradución*, ou sexa, unha tradución en principio do autor, pois nada se di na edición en sentido contrario, da que se sabe logo por outras informacións que é unha tradución alógrafa (Dasilva 2013: 112-113).

Ao falar das autotraducións de Casares, é curiosa a descuberta de dúas versións de *Vento ferido*, ningunha delas aparentemente definitiva, que datarían de finais da década dos 90. Unha ten como título *El juego de la guerra y otros cuentos* e a outra *El cumpleaños feliz de Ricardo Romero*, sen que se poida ditaminar de maneira obxectiva cal das dúas tería prelación. Á parte dos doce contos da

versión orixinal de *Vento ferido*, nestas autotraducións engadíronse cinco contos novos, aínda que non na mesma orde. A versión titulada *El juego de la guerra y otros cuentos* foi editada pola editorial Libros del Silencio, dentro do volume *Narrativa breve completa*, en 2012, mentres que a outra versión permanece inédita (Dasilva 2017a: 131-133).

Cabería meditar sobre a conveniencia de reproducir na recompilación *Narrativa breve completa* esa autotradución, da cal non temos a seguridade de que Casares a cualificase como rematada. Hai que lembrar a súa obstinación á hora de corrixir os textos, da que é un bo exemplo *O sol do verán*, a súa última novela, totalmente pulida tras innumerables versións só un pouco antes de falecer, de acordo co seguinte testemuño de Damián Villalaín: "A derradeira vez que vin a Casares foi o día da súa morte. Era venres e, cara ás tres da tarde, cando concluía a xornada de traballo en Galaxia, entregounos a Xosé Manuel Soutullo e a min senllas copias d'*O sol do verán*, a novela coa que andara a voltas durante o último ano da súa vida e da que fixera moitas versións consecutivas, sucesivamente traballadas ata dar, por fin, con aquel feixe de folios que sería o definitivo" (2017: 66).

Talvez fose máis apropiado encomendar de *Vento ferido* unha tradución alógrafa, por exemplo a Xesús Rábade Paredes, elixido no seu momento por Casares para verter *Os escuros soños de Clío*, quen se ocupou no mesmo volume *Narrativa breve completa* de pór en castelán a produción curta do escritor aínda non traducida (Rábade 2017: 360). Outra opción puido ser aproveitar a versión *Viento herido*, trasladada por Mónica Álvarez e editada pola editorial Punto de Partida en 2010. A realidade é que a autotradución *El juego de la guerra y otros cuentos*, amais de non contar co visto e praxe de Casares de forma explícita en calidade de versión definitiva, proporciona unha visión en castelán de *Vento ferido* un pouco desfigurada, posto que agrega máis contos e inclúe desvíos textuais. Por outra parte, a audiencia neste idioma ten acceso a unha dobre imaxe do mesmo libro bastante contradictoria: unha do propio autor, aínda en curso e nalgúns pasaxes un pouco libre, e outra dunha tradutora alógrafa, mais respectuosa co texto de partida.

Chégase doadamente á conclusión, por todo o visto, de que Casares se decantou pola autotradución das súas obras para o castelán ao primeiro debido a un móbil concreto, como era a vontade de transvasar en persoa a linguaxe administrativa tan coidadosamente elaborada d'*Os mortos de aquel verán*, máis que nada por desconfianza perante o desempeño dun tradutor alógrafo. Xuntouse máis tarde outra razón para que Casares se autotraducise de modo regular, baseada na aspiración lexítima de conferir aos seus libros unha propagación máis extensa na medida do posible.

Por aquela altura comezaban a autotraducirse os escritores galegos con máis éxito fóra de Galicia, como Manuel Rivas e Suso de Toro, algo que non debeu

pasar desapercibido a Casares. O primeiro facíao por primeira vez en *En salvaje compañía*, en 1994. Antes fora traducido en *Un millón de vacas* y *Los comedores de patatas* por Basilio Losada, respectivamente en 1990 y 1991. Suso de Toro estreárase no terreo da autotradución con *Land Rover*, en 1991. Outras autotraducións súas serían *La sombra cazadora*, en 1995, e *Cuenta saldada*, en 1997. Posiblemente tamén chamou a atención de Casares que autores coñecidos doutras literaturas do Estado español, como Bernardo Atxaga ou Carme Riera, se traducisen a si mesmos para o castelán ou botasen man de fórmulas próximas á autotradución, como a *semiautotradución* (Dasilva 2016).

Cando finalizaban os anos 70, Casares declaraba nunha entrevista que todo o que non fose a súa obra literaria tería para el un valor secundario (Outeiriño 1979). Durante bastante tempo, non obstante, ocorreu máis ben o contrario, dándolle Casares unha preponderancia relativa á súa produción literaria para concentrarse noutras ocupacións. Agora ben, todo parece apuntar a que desde os anos 90 Casares quere dar un novo impulso á súa carreira. Non é un detalle menor que contratase a finais da década dos 80 os servizos dunha axente literaria, Mercedes Casanovas, xusto despois de que principiase a autotraducirse coa versión en castelán d'*Os mortos daquel verán*.

A pesar do cultivo da autotradución, Casares manteríase fiel, outra vez, á imaxe de “escritor en galego”, teimando en preservar a súa vinculación coa nosa literatura. Así, non foi un autor que a diferenza doutros mostrase o afán de se adherir á literatura española, aproveitando como coartada a condición de autotradutor. Nunca ocultou nas súas versións en castelán, efectivamente, a obra en galego como texto de partida. Non pretendía presentar tales versións como orixinais, incorrendo no que se denomina a *autotradución opaca*, á cal se opón a *autotradución transparente*, onde si se consigna a existencia do texto que se traduce (Dasilva 2013: 112).

Por exemplo, na páxina de créditos de *Los muertos de aquel verano* dise: “Título original: *Os mortos daquel verán*”. E na páxina dos títulos infórmase: “Traducción al castellano del autor”. Na páxina de créditos de *Dios sentado en un sillón azul*, por outro lado, está o seguinte: “Título original: *Deus sentado nun sillón azul*. De la traducción: Carlos Casares”. A crítica literaria española non descoidaba que estaba a examinar obras escritas orixinalmente en galego, conforme se verifica nesta recensión de *Dios sentado en un sillón azul*: “La reciente aparición en versión española de la última novela de Carlos Casares, *Deus sentado nun sillón azul* (publicada originariamente en Vigo por Galaxia, 1996; la versión del libro es del propio Casares: *Dios sentado en un sillón azul*, Madrid, Alfagurara, 1997), viene a poner al alcance de los lectores no familiarizados con la lengua gallega a un narrador extraordinario” (Alfaya 1997: 21).

Evidentemente, Casares nunca se rendeu á tentación, ao contrario dalgúns autores galegos, de experimentar un proceso evolutivo que vai desde o monolingüismo en galego ao monolingüismo en castelán a través de estadios intermedios como a tradución alógrafa, a tradución alógrafa con colaboración do autor, a semiautotradución, a autotradución e, en penúltimo lugar, a creación orixinal nas dúas linguas. Só se arredou Casares do monolingüismo en ocasións moi puntuais, e na maioría dos casos dunha maneira anecdótica. Hai que citar algunhas narracións súas para volumes colectivos sobre un tema exclusivo, como “Qué viejo estás y qué gordo” e “El caballo”, que se editaron en *Cuentos de fútbol* (1995) e *Cuentos de ciclismo* (2000). Outros cinco relatos curtos, titulados “Una patada en el culo del niño Tarsicio”, “La casa de Epifanio”, “El arañazo del hombre malo”, “Crónica” y “El cumpleaños feliz de Ricardo Romero”, proceden das autotraducións inacabadas de *Vento ferido* nas que Casares estaba a traballar.

En definitiva, Casares foi un construtor permanente de pontes, tanto no plano público como no plano persoal, xa que non dubidaba de que eran cruciais para que as culturas falasen entre si. Alén diso, estaban as persoas pertencentes a esoutras identidades, de maneira que Casares cruzaba despois tales pontes tentando conxugar o local e o global, a través da relación entre Galicia e outros espazos, e procurando asemade puntos de conciliación que servisen para unir.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alcalá, Xavier (2017): “En gallego para el mundo. Los sueños de un escritor”, *Brit Es Magazine* 21/IX/2017.
- Alfaya, Javier (1997): “Deus sentado nun sillón azul (Dios sentado en un sillón azul)”, *Ínsula* 607, 21-22.
- Araguas, Vicente (1997): “Razón de violencia”, *Revista de Libros* 5. Disponible en <https://www.revistadelibros.com/articulos/razon-de-violencia>.
- Carballa, Xan (1991): “Escritores e intelectuais galegos poñen en cuestión a decisión de Alfredo Conde”, *A Nosa Terra* 460, 17.
- (1996): “Carlos Casares”, *A Nosa Terra* 720, 12-13.
- Casares, Carlos (1972a): “Carta aberta a *Alianza Editorial*”, *Grial* 38, 487-490.
- (1972b): “Una antología ilegible”, *Triunfo* 529, 18/XI/1972.
- (1972c): “La antología esa”, *La Región* 2/IX/1972.
- (1976): “Acuse de recibo”, *La Voz de Galicia* 7/XI/1976.
- (1979): “Saír do illamento”, *La Voz de Galicia* 26/VIII/1979.
- (1981): “A situación da literatura galega é insostible”, *La Voz de Galicia* 15/I/1981.

- (1983): “Poetas contemporáneos europeos en galego”, *La Voz de Galicia* 27/I/1983.
- (1988): “Galleguismos en *Los pazos de Ulloa*”, en Marina Mayoral, Ricardo Gullón [et al.] (eds.), *Estudios sobre “Los pazos de Ulloa”*. Madrid: Ediciones Cátedra, 129-139.
- (1990): “Cela, Galicia y galleguismos”, *Ínsula* 518-519, 15-16.
- (1992a): “Traductor”, *La Voz de Galicia* 27/II/1992.
- (1992b): “Unha tradución”, *La Voz de Galicia* 15/X/1992.
- (1994): “Pensando en Miguel Torga”, *La Voz de Galicia* 14/X/1994.
- (1995): “Valle-Inclán: entre la arbitrariedad y el absurdo”, *Primer Acto* 257, 20-23.
- (1996): “Los artificios de la literatura”, *Clarín* 6, 3-7.
- (1998a): “O día que me regalaron a Miguel Torga”, en *Un país de palabras*. Vigo: Galaxia, [25]-33.
- (1998b): “Un inventor de paisaxes”, en *Un país de palabras*. Vigo: Galaxia, 153-164.
- (2017a): “De Lisboa a Berlín, pasando por Moscú. Crónica sentimental”, en Henrique Monteagudo (ed.), *O expreso da literatura e outros ensaios*. Vigo: Galaxia, 23-38.
- (2017b): *A cultura galega no século XX*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Castro, Luísa (2002a): “Carlos Casares todavía”, *Quimera. Revista de Literatura* 217, 13.
- (2002b): “La mente imperfecta”, *ABC* 13/III/2002.
- Conte, Rafael (1997): “Dios sentado en un sillón azul”, *ABC* 28/III/1997.
- Dasilva, Xosé Manuel (2013): *Estudios sobre la autotraducción en el espacio ibérico*. Bern: Peter Lang.
- (2016): “En torno al concepto de semiautotraducción”, *Quaderns. Revista de traducció* 23, 15-35.
- (2017a): “Carlos Casares espreitado pola censura”, *Grial* 214, 128-135.
- (2017b): “A proxección internacional da obra de Carlos Casares”, en Luís Cochón, Luís Alonso Girgado e Laura Piñeiro Pais (eds.), *Carlos Casares: homenaxe. De amicitia*. Cadernos Ramón Piñeiro 37. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 133-137.
- Fernández Ferreiro, José (1975): “Un best-seller gallego”, *ABC* 2/XII/1975.
- Fernández Vázquez, Mar (2015): “Las traducciones de Carlos Casares para la editorial Argos Vergara”, *Mediazioni* 17, 1-13.
- Ferreiro, Celso Emilio (1979): “O principião”, *ABC* 5/IV/1979.

- Fortes, Belén (2002): “Carlos Casares. Palabra de escritor”, *Tempos Novos* 56, 60-65.
- Freixanes, Víctor F. (1976): *Unha ducia de galegos*. Vigo: Galaxia.
- (2002): “Memoria de editor”, *Químera. Revista de Literatura* 217, 20-23.
- (2004): “El futuro es posible (a lo mejor)”, en *III Congreso Internacional de la Lengua Española. Identidad lingüística y globalización*. Madrid: Instituto Cervantes.
- (2005): “Dietario dun escritor nos xornais”, en Carlos Casares, *Á marxe. 1992. Obra xornalística I*. Vigo: Galaxia, 9-15.
- (2011): “Carlos Casares”, *La Voz de Galicia* 28/VIII/2011.
- (2017): “As Españas de Manuel Andújar”, *La Voz de Galicia* 1/X/2017.
- Luca de Tena, Gustavo (1996): “Galego e portugués, entre a tradución e a lectura directa”, *A Nosa Terra* 752, 21.
- Miguel, E. G. (1984): “Hoy termina el simposio cultural de Salamanca”, *ABC* 31/III/1984.
- Monteagudo, Henrique (2017): *Carlos Casares. Un contador de historias*. Vigo: Galaxia.
- Moutinho, José Viale (2004): “A alegría de o escoitar”, en Xan Carballa e Damián Villalaín (eds.), *Carlos Casares. Os amigos, as imaxes, as palabras*. Vigo: Promocións Culturais Galegas - Fundación Carlos Casares, 119-128.
- Outeiriño, Maribel (1979): “Carlos Casares: historia de un joven académico”, *La Región* 17/VI/1979.
- Pena Presas, Montse (2007): “Carlos Casares, tradutor diverso e editor entregado de literatura infantil e xuvenil”, *Anuario de Estudos Literarios Galegos* 2007, 68-73.
- Porteiro, María Xosé e Xosé Antonio Perozo (2017): “Que poden ler os rapaces de 15 ou 16 anos? Conversa con Carlos Casares (1980)”, *Grial* 213, 70-75.
- Rábade Paredes, Xesús (2017): “Tradutor de Casares”, en Luís Cochón, Luís Alonso Girgado e Laura Piñeiro Pais (eds.), *Carlos Casares: homenaxe. De amicitia*. Cadernos Ramón Piñeiro 37. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 359-361.
- Riera, Miguel (1997): “De linguas, tradiciones literarias y otros griaes. Entrevista a Carlos Casares”, *Químera. Revista de Literatura* 158-159, 69-74.
- Sen firma (1991): “Carlos Casares continúa sorprendido por la decisión de Alfredo Conde de escribir en castellano”, *La Voz de Galicia* 10/I/1991.
- Soutullo, Xosé Manuel (2017): “Lembranza do editor”, en Luís Cochón, Luís Alonso Girgado e Laura Piñeiro Pais (eds.), *Carlos Casares: homenaxe. De amicitia*. Cadernos Ramón Piñeiro 37. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 407-413.

- Torga, Miguel (1987): *Diário XIV*. Coimbra: Gráficas Coimbra.
- Toro, Suso de (2002): “Carlos Casares”, en Luis García Jambrina (coord.), *Encuentros de Encuentros. Verines 1985-2002. Homenaje a Carlos Casares*. Pendueles: Dirección General de Política e Industrias Culturales y del Libro / Universidad de Salamanca. Disponible en: http://www.mecd.gob.es/lectura/pdf/V02_TORO.pdf.
- (2012): “Son dez anos, custa lembrar”, *El País* 15/III/2012.
- Torrente Ballester, Gonzalo (1981): “Prólogo”, en Carlos Casares, *Ilustrísima*. Barcelona: Luis de Caralt Editor, 9-16.
- Vilavedra, Dolores (2000): “O discurso metaliterario galego nos 80 e nos 90”, en *Sobre narrativa galega contemporánea*. Vigo: Galaxia, 27-43; traballo antes publicado en Rosario Álvarez Blanco e Dolores Vilavedra (coords.), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, t. II. Santiago de Compostela: Universidade, 1999, 1563-1575.
- Villalaín, Damián (2017): “Carlos Casares, unha obra e un estilo”, *Tempos Novos* 240, 66-69.
- Villanueva Gesteira, María Dolores (2017): “Un editor para Galaxia”, *Tempos Novos* 240, 84-85.
- VV.AA. (2003): *Catálogo de obras literarias en lingua galega traducidas a outros idiomas. Unha primeira achega*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.